

## مقام و منزلت امام علی علیه السلام در محضر قرآن

### زهرا امیری<sup>۱</sup>

#### چکیده

در قرآن کریم آیات بسیاری در ترسیم موقعیت بلند خاندان وحی و رسالت آمده است که امیرمؤمنان، علی (ع) در شمار آنان است. ممتاز بودن شخصیت استثنایی و بی نظیر ایشان و نقش عظیم آن حضرت در تحولات صدر اسلام و سیره و منش این پیشوای بزرگ، از واقعیت‌های مسلم غیرقابل انکار تاریخ است. این مقاله بر آن است تا با استفاده از آیات قرآن کریم و با استفاده از روش توصیفی - تحلیلی و به صورت کتابخانه‌ای به بررسی تعدادی از ویژگی‌های شخصیتی امام علی (ع) که در بستر رویدادهای تاریخی جریان دارند، بپردازد. از نتایج تحقیق می‌توان به آیاتی از قرآن که در سوره بقره، رعد و سوره های دیگر آمده و حضرت علی (ع) را هدایت کننده مردم، از خود گذشته، فداکار، انفاق کننده و بخشنده معرفی کرده است که بیش تر این اوصاف در آیه تطهیر، آیه اطاعت، آیه ولایت، آیه تبلیغ و آیه لیلۃ المبیت آمده است؛ اشاره نمود. قرآن کریم به عنوان اولین و مهم ترین دلیل و سند ما مسلمانان، به فراخور مقاطع مهم تاریخی صدر اسلام، آیات متعددی را درباره حضرت علی علیه السلام ذکر کرده که دقت و تفحص در شأن نزول آن آیات، سیمای علی علیه السلام را در آن کتاب آسمانی ترسیم و شأن و مرتبت قدسی و الهی آن حضرت را بر مشتاقان حق و حقیقت مبرهن و آشکار می سازد.

کلمات کلیدی: مقام و منزلت، امام علی (ع)، قرآن کریم

---

<sup>۱</sup> سطح دو، حوزه علمیه بنت الرسول سلسله

## مقدمه

سخن درباره انسانی می‌باشد که در مرتبه‌ای از شأن و منزلت قرار دارد که پیغمبر فرمودند تو نسبت به من مانند هارون پیغمبر نسبت به موسی کلیم می‌باشی ولی بعد از من پیغمبری نخواهد آمد.

بقول شاعر اهل بیت مرحوم شهریار:

نه بشر توانمش گفت، نه خدا توانمش خواند متحیرم چه نامم شه ملک لافتی را

اگر چه نام امام علی (ع) به صراحت در قرآن نیامده است؛ ولی با مراجعه به قرآن کریم، آثار و کتب دینی شیعیان و به اقرار و اعتراف برخی از بزرگان اهل سنت، آیات بسیاری در منزلت، شأن و جایگاه رفیع علی (ع) یا اهل بیت نازل شده است و جای هیچ تردیدی نیست که این آیات درباره دیگران نازل نشده است. در برخی از این آیات به حوادث و رخدادهایی اشاره شده است که جز علی (ع) مصداق دیگری ندارند، اگر چه نباید از این نکته غفلت نمود که ممکن است در برخی موارد، معنای آیه معنایی عام باشد و ظاهر آیه، دیگران را نیز شامل شود؛ ولی به هر صورت، مصداق اکمل و اتم آن اهل بیت یا شخص علی بن ابی طالب (ع) است. (مجله پاسدار اسلام، سیمای حضرت علی (ع) در قرآن، ۱۳۷۹ و ۱۳۸۰).

البته باید یادآور شد که پژوهش‌های چندانی درباره ویژگی‌های پیشوای شیعیان، علی (ع) از منظر قرآن صورت نگرفته است. این موضوع به بحث‌های گسترده و زمان بسیاری احتیاج دارد ولی ما در این پژوهش با توجه به روشی که در پیش گرفته‌ایم به بررسی مقام و منزلت حضرت علی در محضر آیات قرآن کریم پرداخته‌ایم.

هدف از انجام این پژوهش، شناخت و کسب معرفت هرچه بیش‌تر از مولای متقیان حضرت امام علی (ع) است چرا که ایشان همواره از سوی شیعیان، جایگاه و منزلت ویژه‌ای داشته و پس از پیامبر (ص)، به‌ترین، باتقواترین و عالم‌ترین انسان‌ها و جانشین برحق حضرت محمد (ص) بوده است.

آیت‌الله جوادی آملی در کتاب حکمت نظری و عملی در نهج‌البلاغه می‌گوید: «برای کسانی که خود را شیعه حضرت امام علی (ع) می‌دانند، معرفت نسبت به شخصیت آن امام معصوم (ع) یک فریضه است

و نباید در انجام آن غفلت روا دارند، که هر نوع قصور و مسامحه در این امر، زیان‌هایی چون از دست دادن فیض شناخت و آگاهی نسبت به کسی را به همراه دارد که حتی بیگانگان در مقام والای او به شگفتی افتادند و سر به خضوع فرود آوردند. مگر نه این است که «شیعه» یعنی تابع و پیرو؟ و آیا جز این است که تبعیت و پیروی از حضرت مولی‌الموحدين در گرو معرفت نسبت به شخصیت اوست و تا این شناخت و بینش به دست نیاید، «پیروی» تحقق عینی نمی‌یابد؟ بنابراین، شخصیت‌شناسی امیرمؤمنان (ع) برای هر مدعی پیروی از آن پیشوای الهی، ضروری و حیاتی می باشد.

پیشینه پژوهش:

در مورد موضوع قرآن و امام علی (ع) کتاب‌ها و مقالاتی نوشته شده است و در برخی نگاشته‌ها مثل بحارالانوار علامه مجلسی (۱۲۱۱ق) در بخش مربوط به امام علی (ع) (جلد ۴۲) آیات نازل در مورد امام علی (ع) معرفی شده است و نیز در تفاسیر روایی شیعه مثل نورالثقلین و البرهان و تفاسیر روایی اهل سنت مثل الدرالمختور سیوطی، به شأن نزول آیات مربوط به امام علی در قالب روایات تفسیری اشاره شده است.

سؤال اصلی تحقیق:

مقام و منزلت امام علی (ع) در محضر قرآن چیست؟

## ۱. مبانی نظری، مفاهیم و اصطلاحات

امام علی (ع) یکی از شخصیت‌های برجسته و تأثیرگذار در تاریخ اسلام است که از نظر قرآن و روایات اسلامی، مقام و منزلت بسیار والایی دارد. جایگاه او نه تنها در دوران پیامبر (ص) بلکه در کل تاریخ اسلام از اهمیت ویژه‌ای برخوردار است.

قبل از ورود به مباحث اصلی مقاله، لازم است به برخی از مفاهیم و اصطلاحات کلیدی موجود اشاره شود. با درک این مفاهیم، می‌توانم بهتر و علمی‌تر به جایگاه، مقام و منزلت امام علی (ع) در محضر قرآن پردازیم.

## معنی لغوی مقام:

کلمه «مقام» در زبان فارسی به معنای محل، جایگاه، و مرتبه است. این واژه از ریشه عربی «ق و م» مشتق شده و در فرهنگ‌های مختلف به معانی زیر تعریف شده است:

**محل اقامت:** به عنوان مکانی که فرد در آن می‌ماند.

**مرتبه و درجه:** نشان‌دهنده‌ی رتبه اجتماعی یا معنوی فرد

**پایگاه و منزلت:** به معنای ارزش و اهمیت جایگاه فرد در جامعه

در فرهنگ معین، مقام به عنوان «جای ایستادن، مکان، مرتبه، درجه» تعریف شده است.<sup>۱</sup>

## معنی لغوی منزلت:

کلمه «منزلت» نیز به معنای مقام، رتبه، و موقعیت اجتماعی است. این واژه نشان‌دهنده‌ی ارزش و

اهمیت فرد یا گروهی در جامعه می‌باشد. معانی مختلف "منزلت" شامل موارد زیر است:

**شان و درجه:** نشان‌دهنده‌ی موقعیت اجتماعی فرد.

**حد و محل:** به معنای پایگاه یا جایگاه

**ارزش و اعتبار:** نشان‌دهنده‌ی اهمیت فرد یا چیز در جامعه<sup>۲</sup>

## ۲. مقام و منزلت امام علی(ع)

مقام و منزلت امام علی (ع) در قرآن کریم موضوعی است که در متون اسلامی به‌ویژه در تفاسیر و روایات، مورد توجه و تأکید قرار گرفته است. امام علی (ع) به عنوان یکی از شخصیت‌های برجسته تاریخ اسلام، در آیات مختلف قرآن به‌ویژه در زمینه‌های ولایت و فضائل اخلاقی معرفی شده است.

---

<sup>۱</sup> -نیکویخت، مبانی درست نویسی زبان فارسی معیار، ص ۹۷

<sup>۲</sup> - همان

آنچه در پیش رو دارید، منتخبی از آیات قرآن کریم است که جهت زدودن برخی ابهامات موجود پیرامون ولایت حضرت علی (علیه السلام) و فضائل سایر اهل بیت (علیهم السلام) جمع‌آوری شده است. در این نوشتار سعی کرده‌ایم با توضیحی کوتاه و ضروری و نیز ذکر برخی منابع شیعه و اهل سنت، به دیدگاه برخی از آنان در زمینه آیات ذکر شده اشاره‌ای نیز داشته باشیم.

## ۲-۱ مقامات امام علی (علیه السلام) در قرآن

از مجموع آیات قرآن، آیات مختص به حضرت امیرمؤمنان (علیه السلام) را می‌توان به دو دسته تقسیم کرد؛ آیات امامت خاصه و آیات فضائل.

از جمله آیات قرآن در زمینه امامت خاصه می‌توان به این پنج مورد اشاره کرد: آیه تبلیغ (مائده/۶۷) آیه ولایت (مائده/۵۵)، آیه اولی الامر (نساء/۵۹)، آیه صادقین (توبه/۱۱۹)، و آیه قربی (شوری/۲۳). بخش دیگر از آیات به فضائل حضرت اشاره می‌کند و در نتیجه او را برترین امت محمد (ص) و والاترین شخصیت بعد از پیامبر اسلام (ص) معرفی می‌کند و بنابراین کسی شایسته‌تر از او برای رهبری امت بعد از پیامبر (ص) نیست. از آیات فضائل می‌توان به آیات ذیل اشاره نمود: آیه مباهله (آل عمران/۶۱)، آیه خیر البریه (بینه/۸ و ۷)، آیه لیلۃ المیت (بقره/۲۰۷)، آیه حکمت (بقره/۲۶۹)، آیات سوره هل اتی... (الانسان، آیات اول تا آخر)، آیات آغاز سوره براءت (توبه)، آیه سقایۃ الحاج (توبه/۱۹)، آیه صالح المؤمنین (تحريم/۴)، آیه وزارت (طه/۲۹ تا ۳۲)، آیات سوره احزاب (آیه ۳۳ و ۲۵)، آیه بینة و شاهد (هود/۱۷)، آیه صدیقون (حدید/۱۹)، آیه نور (حدید/۲۷)، آیه انذار (شعرا/۲۱۴ و ۲۱۵)، آیه مرج البحرين (الرحمن/۲۱ تا ۱۹)، آیه نجوی (مجادله/۱۲ و ۱۳)، آیه سابقون (واقعه/۱۰ تا ۱۴)، آیه اذن واعیه (حاقة/۱۲)، آیه مودت (مریم/۹۶)، آیه منافقون (محمد/۳۰)، آیه ایذاء (احزاب/۵۷)، آیه انفاق (بقره/۲۷۴)، آیه محبت (مائده/۵۴) و آیه مسئولون (صافات/۲۴) و...

### ۲-۱-۱ آیات امامت خاصه

قرآن کریم در آیات متعددی به مقام امامت خاصه امام علی (ع) اشاره کرده است، که این نه تنها نشان دهنده جایگاه او در اسلام است، بلکه به عنوان منابعی برای درک شخصیت ها و نقش او در تاریخ اسلام به کار می رود که ما در ذیل به چند مورد از آنان اشاره می کنیم.

۴ - در خطبه ۱۵۸ خود را سخنگوی وحی معرفی می‌کند و می‌فرماید: «ذلک القرآن فاستنطقوه ولن ینطق ولكن أخبرکم عنه ألا إنّ فیہ علم ما یأتی والحديث عن الماضي و دواء دائکم ونظم ما بینکم». قرآن سخن می‌گوید، شما از قرآن بپرسید ولی هرگز حرف نمی‌زند؛ لیکن من سخنگوی قرآنم و شما را از محتوای آن آگاه می‌سازم. آگاه باشید که علم آینده، سخن از گذشته، داروی دردها و نظم امور زندگی شما در قرآن است.

۵ - در خطبه ۱۰۹ می‌فرماید: ما درخت نبوتیم، درخت نبوت در خاندان ما ریشه دارد و فیض رسالت در این خانواده فرود می‌آید و فرشته‌های خدای متعال به خاندان ما رفت و آمد دارند و قرارگاه علم، ما هستیم و چشمه‌سار حکمت‌ها ماییم: «نحن شجرة النبوة ومحط الرسالة ومختلف الملائكة ومعادن العلم وینایع الحکم».

کانون و کان علم و حکمت، علی و اولاد علی (علیه‌السلام) هستند و همان‌گونه که قرآن کریم در تشریح حکمت، گویا و رساست، امیر مؤمنان (علیه‌السلام) نیز که شاگرد بارز این کتاب و قرآن ناطق است، بهترین بیانگر حکمت خواهد بود.

۶ - در خطبه ۱۹۷ درباره این‌که آن حضرت (علیه‌السلام) پیرو راستین وحی بود و لحظه‌ای از مسیر وحی، فاصله نگرفت، می‌فرماید: «إِنِّي لَمْ أَرِدْ عَلَى اللَّهِ وَلَا عَلَى رَسُولِهِ سَاعَةً قَطُّ»؛ من لحظه‌ای در برابر فرمان خداوند و رهبری‌های رسول اکرم (صلی الله علیه و آله و سلم) نایستاده و آن را رد نکردم، بلکه مطیع محض بودم. در پایان همین خطبه می‌فرماید: «فوالذي لا إله إلا هو إِنِّي لَعَلَى جَادَةِ الْحَقِّ وَإِنَّهُمْ لَعَلَى مَزَلَّةٍ الْبَاطِلِ»؛ سوگند به خدا من در مسیر حق و در جاده حقیقت هستم و آنها که مخالفند در لغزشگاه باطل قرار دارند.

آن چه گذشت، نمونه‌هایی کوتاه از معرفی حضرت علی بن ابی طالب (علیه‌السلام) از زبان خود آن حضرت (علیه‌السلام) بود «آفتاب آمد دلیل آفتاب»؛ چون شخصیتی مانند ایشان را باید رسول اکرم (صلی الله علیه و آله و سلم) و یا خود او معرفی کند، چنان که رسول اکرم (صلی الله علیه و آله و سلم)

خطاب به امیر مؤمنان (علیه السلام) می فرمایند: غیر از خدا و من، کسی تو را آن گونه که شایسته است، نشناخت: «ما عرفک حق معرفتک غیر الله و غیری<sup>۱</sup>».

## نتیجه‌گیری

در آیات پیش پرتویی از امتیازات و ویژگی‌های بی‌نظیر و پرافتخار علی (ع) ترسیم شد اما تنها این آیات و این ویژگی‌ها و امتیازات نیست که در مورد آن حضرت آمده است، بلکه خداوند در آیات بسیاری، از آن الگوی والا و با عظمت سخن گفته و عملکرد خالصانه و خداپسندانه و انسان دوستانه او را گرامی داشته است و او را به عنوان نمونه و الگو معرفی کرده است.

با توجه به مطالب گردآوری‌شده، متوجه شدیم که آیات مبارکه قرآن بهترین وجه ممکن شخصیت ممتاز امام علی (ع) را ترسیم کرده‌اند؛ امیرالمؤمنین انسانی است که در مرتبه و شأن بی‌نظیری باشد و از نشانه‌های اثبات آن می‌توان به مطالب گفته شده استناد کرد. از مهم‌ترین نتایج تحقیق می‌توان به آیاتی از قرآن که در سوره بقره، رعد و سوره‌های دیگر آمده و حضرت علی (ع) را هدایت‌کننده مردم، از خودگذشته، فداکار، انفاق‌کننده و بخشنده معرفی کرده است اشاره نمود که بیش‌تر از این اوصاف در آیات مودت، تطهیر، اطاعت، ولایت، تبلیغ و لیلۃ‌المبیت آمده است.

مقام و منزلت امام علی (علیه‌السلام) در قرآن کریم، موضوعی است که درک عمیق‌تری از دین اسلام و سیره نبوی را فراهم می‌آورد. بررسی آیات مرتبط با ایشان، به ویژه آیات ولایت و مدح، نشان‌دهنده جایگاه ویژه امام علی (ع) به عنوان ولی مؤمنان و مفسر حقیقی قرآن است. این مقام نه تنها از طریق نصوص قرآنی بلکه از طریق روایات معتبر نیز تأیید شده است. امام علی (ع) به عنوان «قرآن ناطق» شناخته می‌شود که معانی عمیق و ارزش‌های انسانی قرآن را در عمل پیاده کرده و به تبیین آن پرداخته است. ویژگی‌هایی چون شجاعت، علم، تقوا و عدالت ایشان، الگویی بی‌نظیر برای مسلمانان در تمامی اعصار بوده و می‌تواند به عنوان معیاری برای رفتارهای اخلاقی و اجتماعی در جوامع اسلامی مورد استفاده قرار گیرد. نتایج این پژوهش نشان می‌دهد که شناخت مقام امام علی (ع) نه تنها بر غنای فکری مسلمانان می‌افزاید، بلکه به تقویت پیوند میان قرآن و سیره اهل بیت (علیهم‌السلام) کمک می‌کند. بنابراین، پیشنهاد می‌شود که مطالعات بیشتری در این زمینه انجام شود تا ابعاد مختلف شخصیت امام علی (ع) و تأثیرات ایشان بر فهم معارف اسلامی به طور جامع‌تر مورد بررسی قرار گیرد.

## منابع

- ۱- قرآن کریم
- ۲- نهج البلاغه
- ۳- ابن ابی الحدید، عبد الحمید، شرح نهج البلاغه، تصحیح محمد ابوالفضل ابراهیم، قم، آیت الله مرعشی نجفی، ۱۴۰۴ ق
- ۴- ابن حنبل، احمد بن محمد، مسند الامام احمد بن حنبل، بیروت، موسسه الرساله، ۱۴۱۶ ق
- ۵- ابن عباس، عبدالله بن عباس، الدر المنثور فی التفسیر بالماثور، قم، مکتبه تنویر المقیاس فی تفسیر ابن عباس، ۱۴۰۴ ق
- ۶- امینی، عبدالحسین، الغدیر فی الکتاب و السنه و الادب، ترجمه گروه مترجمان، تهران، بعثت، ۱۳۹۱ ش
- ۷- بحرانی، سیدهاشم، غایه المرام و حجه الخصام، بیروت، موسسه التاریخ العربی، ۱۴۲۲ ق
- ۸- ترمذی، محمد بن عیسی، الجامع الکبیر، چاپ بشار عواد معروف، بیروت، ۱۹۹۸ م
- ۹- حسکانی، عبیدالله بن احمد، شواهد التنزیل، تحقیق محمدباقر محمودی، تهران، وزارت ارشاد، ۱۴۱۱ ق
- ۱۰- حقی، اسماعیل بن مصطفی، تفسیر روح البیان، بیروت، دارالفکر، ۱۱۱۷ ق
- ۱۱- خمینی (امام)، سیدروح الله، کشف الاسرار، بی نا، بی جا، بی تا
- ۱۲- خوارزمی، موفق بن احمد، المناقب، قم، جامعه مدرسین، ۱۴۱۱ ق
- ۱۳- زمخشری، جارالله، تفسیر کشاف، ترجمه مسعود انصاری، نشر ققنوس، تهران، ۱۳۸۹ ش
- ۱۴- شوشتری، قاضی نورالله، احقاق الحق و ازهاق الباطل، با مقدمه و تعلیقات آیت الله مرعشی نجفی، قم، کتابخانه آیت الله مرعشی نجفی، ۱۴۰۹ ق
- ۱۵- طباطبایی، سید محمدحسین، تفسیر المیزان، ترجمه سید محمدباقر موسوی همدانی، قم، دفتر انتشارات اسلامی، ۱۳۸۲ ش

- ۱۶- طبرانی، سلیمان بن احمد، **المعجم الصغير**، بیروت، دارالکتب العلمیه، ۱۴۰۵ ق
- ۱۷- طبری، محمد بن جریر بن یزید، **جامع البیان فی تفسیر القرآن** (تفسیر طبری)، بیروت، دارالمعرفه، ۱۴۱۲ ق
- ۱۸- فخررازی، محمد بن عمر، **تفسیر کبیر** (مفاتیح الغیب)، ترجمه علی اصغر حلبی، تهران، ۱۳۷۱ ش
- ۱۹- قرطبی، محمد بن احمد، **الجامع لاحکام القرآن**، بیروت، دارالفکر (بی تا)
- ۲۰- قندوزی، سلیمان بن ابراهیم، **ینابیع الموده لذوی القربی**، قم، اسوه، ۱۴۲۲ ق
- ۲۱- مکارم شیرازی، ناصر، با همکاری جمعی از نویسندگان، **تفسیر نمونه**، تهران، چاپ سی و دو، دارالکتب الاسلامیه، ۱۳۷۴ ش
- ۲۲- نیشابوری، حاکم، **المستدرک علی الصحیحین**، دارالمعرفه، بیروت، بی تا
- ۲۳- نیکوبخت، ناصر، **مبانی درست نویسی زبان فارسی معیار**، تهران، نشر چشمه، ۱۴۰۲ ش